

Лаптева М.І.

*аспірантка кафедри
цивільного права № 2
Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого*

Lapteva M.I.

*postgraduate student of the
Department of Civil Law № 2,
Yaroslav Mydryi National Law
University*

ШЛЮБ ТА ФАКТИЧНІ ШЛЮБНІ ВІДНОСИНИ (СПІЛЬНІ ТА ВІДМІННІ РИСИ)

УДК 347

Постановка проблеми. Відповідно до статті 21 Сімейного кодексу України (далі СК України) шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у органі державної реєстрації актів цивільного стану. Далі законодавець визначив, що проживання однією сім'єю жінки та чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них прав та обов'язків подружжя. Однак, у ст. 74 СК України визначено, що якщо жінка й чоловік проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою або в будь-якому іншому шлюбі, майно, набуте ними за час спільного проживання, належить їм на праві спільної сумісної власності. Набувають такі особи і взаємні права на утримання, які належать подружжю (ст. 91 СК України). На перший погляд, вказані особи мають обсяг взаємних прав та обов'язків майнового характеру, який дорівнює обсягу майнових прав та обов'язків подружжя. Таким чином, необхідно розібратися із сімейними категоріями «шлюб» і «фактичні шлюбні відносини», їх спільні та відмінні риси.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначені категорії досліджували такі учені як: В. Ф. Маслов, І. В. Жилінкова, З. В. Ромовська, В. В. Надьон, В. К. Антошкіна, В. І. Борисова, Я. В. Новохатська та ін.

Виклад основного матеріалу. З прийняттям СК України, особи (жінка та чоловік), які бажають створити сім'ю, мають право на: 1) шлюб, і 2) фактичні шлюбні відносини (в суспільстві прийнято називати «цивільний шлюб»). Зразу ж слід зазначити, що термін «цивільний шлюб» - це шлюб, зареєстрований у встановленому законом порядку. Тому, це не правильний термін, який можна почути в суспільстві, мова йде про не зареєстровані відносини у встановленому законом порядку, отже, особи проживають без реєстрації, тобто як визначає закон проживають однією сім'єю (фактичні шлюбні відносини). І. В. Жилінкова відмічала, що фактичні шлюбні відносини за своєю суттю – це шлюбні відносини,

які не мають державного визначення та реєстрації. Вони відзначаються серйозністю намірів сторін і спрямовані на тривале співжиття жінки та чоловіка. У зв'язку з цим для теорії та практики важливим є визначення ознак фактичних шлюбних відносин [1].

Ще з часів римського приватного права існував прообраз фактичного шлюбу під назвою «конкубінат», який визначався як співжиття дозволене законом, коли у чоловіка було відсутнє бажання вступати до шлюбу, а у жінки – намір наслідувати соціальне становище чоловіка. Першою державою, яка на законодавчому рівні врегулювала питання фактичного подружжя, була Швеція. Уперше признавати такі відносини між чоловіком та жінкою започаткував Цивільний кодекс України в статті 283, в коментарі до неї сказано: «Заслуговують окремого розгляду права осіб, які перебувають у так званих фактичних відносинах. Оскільки такі особи проживають разом з наймачем і ведуть з ним спільне господарство, вони за судовою практикою, що склалась, визнаються, як правило, членами сім'ї і, таким чином, мають рівне право на житлову площу» (ЦК України, 1971 рік). Цю тезу повторить Житловий кодекс України, у 1989 р. в статті 64 при визначенні поняття члена сім'ї.

Потім, не називаючи «фактичні відносини», стаття 17 Закону України «Про власність» (ВВР, 1991, № 20, ст. 249) закріпила набуте в результаті спільної праці членів сім'ї як їхню спільну сумісну власність (цей Закон втратив чинність у 2007 р.).

Після прийняття цього Закону, а також постанови Пленуму Верховного Суду України № 20 від 22 грудня 1995 року «Про судову практику у справах за позовом про захист приватної власності» суди почали застосовувати частину 1 статті 17 Закону «Про власність» у майнових спорах осіб, які проживали однією сім'єю, тобто які знаходилися у фактичних шлюбних відносинах, а після набуття чинності Сімейним кодексом стали визнавати права фактичного подружжя на майно на підставі статті 74 СК України.

Фактичні шлюбні відносини були визначені і Кодексом про сім'ю, опіку, шлюб РСФСР від 19.07.1926 р., а також Указом від 08.07.1944 р., відповідно до яких Цей шлюб прирівнювався до зареєстрованого, відповідно, і майно, набуте в такому шлюбі визнавалося спільним, наступало право на стягнення аліментів, на одержання спадку після смерті одного з такого подружжя, на пенсію та інше. З прийняттям указу від 10.11.1944 р. таке право втрачалося, якщо «шлюб» не був зареєстрований.

Верховний Суд України в своїй постанові від 20 лютого 2012 р. визначив, фактичні шлюбні відносини так, коли чоловік і жінка не перебу-

вають у будь-якому іншому шлюбі та між ними склалися усталені відносини, що притаманні подружжю.

Виникає питання чи можна на осіб, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між особою застосовувати правовий статус подружжя?

На це питання не було б відповіді, якщо б свого часу З. В. Ромовська (авторка нового СК України) не пояснила наступне: «Розвиток нашого законодавства має йти не шляхом надання жінці та чоловіку, які спільно проживають без шлюбу, прав та обов'язків подружжя, а надання їм прав та обов'язків, як особам, які проживають однією сім'єю. Ці права можуть бути тотожними за змістом... але підстави їх виникнення є різними» [2, с. 68-69]. На це пояснення І. В. Жилінкова зазначала, що якщо розвернути пояснення З. В. Ромовської, то воно виглядатиме наступним чином: а) жінка та чоловік, які проживають однією сім'єю без шлюбу, не мають прав та обов'язків подружжя; б) вони набувають прав та обов'язків як особи, які проживають однією сім'єю; в) загальних прав та обов'язків осіб, які проживають однією сім'єю, не існує; г) тому права та обов'язки жінки та чоловіка, які проживають однією сім'єю без шлюбу, збігаються з правами та обов'язками подружжя [1, с. 87].

Зазначені автори постійно оперують категорією «сім'я». Сім'я - це група людей, які спільно проживають, пов'язаних особисто-спорідненою близькістю (подружжя, батьки, діти та ін.). Така близькість виникає головним чином на основі взаємної любові чоловіка і жінки, які вступають в шлюб для задоволення природної потреби народження і виховання дітей [3, с. 11]. У сім'ї людина знаходить задоволення своїм одвічним прагненням до особистого щастя, до досягнення прекрасного і піднесеного. Шлюб, спорідненість і на цій основі особиста прихильність – цементуючий початок сімейного союзу. Вони породжують такі риси та особливості відносин між його членами, як взаємна турбота, допомога і підтримка один одного [3, с. 11].

Слід зазначити, що в СК України вперше міститься окрема стаття присвячена «сім'ї». В етимологічному словнику «сім'я» походить від слова «сьем», що означає «робітник, слуга, домочадець» [1, с. 374]. Відповідно до ст. 3 СК України сім'я є первинним та основним осередком суспільства. Сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства. Тобто в цьому положенні закон і передбачає фактич-

ні шлюбні відносини, які підпадають під категорію сім'ї, а саме: спільне проживання чоловіка і жінки; спільний побут; взаємні права та обов'язки.

Судова практика трактує ознаки спільного проживання сім'єю таким чином: чоловік та жінка проживають разом; ведуть спільне господарство; мають єдиний бюджет.

Тривалість спільного проживання як критерій наявності сім'ї на законодавчому рівні не визначений, що може бути спірним моментом з точки зору кваліфікації взаємин подружжя. Видається, що такий строк має бути достатнім для того, щоб стверджувати, що між чоловіком та жінкою склалися усталені відносини, які притаманні подружжю.

Варто наголосити, що одне лише спільне проживання не є достатнім для визнання фактичного подружжя сім'єю без наявності інших ознак сім'ї. Наявність спільних дітей та взаємні права та обов'язки фактичного подружжя, що виникають у зв'язку з їхнім народженням (виховання та утримання дітей) також можуть свідчити про те, що між чоловіком та жінкою склалися усталені відносини, що притаманні подружжю.

Таким чином, особи, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою не вважаються подружжям, однак на визначених осіб закон покладає взаємні майнові права та обов'язки. Щодо немайнових прав та обов'язків, то слід зазначити, що закон звільняє зазначених осіб від обов'язкового здійснення суб'єктивних прав та виконання суб'єктивних обов'язків, які можуть виникати відносно один одного. На перший погляд, шлюб та фактичні відносини дуже схожі, і навіть в суспільстві можна почути від молоді розмови, що взагалі не потрібно укладати шлюб, можна проживати разом без реєстрації і при цьому вважатися, як подружжя з взаємними правами і обов'язками. Розберемося більш ретельно з цим розумінням.

Ітак, закон переважно охороняє права осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. Цей висновок робиться з аналізу норм сімейного законодавства, в якому переважно визначаються особисті немайнові та майнові сімейні права подружжя, тобто осіб, які перебувають у зареєстрованому шлюбі. І декілька посилань можна зустріти стосовно осіб, які перебувають у фактичних шлюбних відносинах. Цій категорії осіб свої права потрібно доводити, як правило, у судовому порядку, на відміну від подружжя, права та обов'язки яких прямо передбачено у законі. Так, наприклад:

1) у випадку, коли майно, придбане фактичним подружжям за спільні кошти, оформлюється на когось одного. Якщо при зареєстрованому

шлюбі це не має юридичного значення, то за умов «фактичних шлюбних відносин» має, і воно досить велике. Майно, оформлене на одного з учасників фактичних відносин, є виключно його майном, тобто факт проживання сім'єю не визначений, режим майна – приватна власність особи, яка є набувачем майна. Друга сторона права на таке майно не має права, доки не доведе в судовому порядку, що воно є спільним. На підтвердження цього факту, Верховний Суд України в своїй постанові від 20 лютого 2012 р., зазначив, що для визначення осіб як таких, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, для вирішення майнового спору на підставі ст. 74 СК України, суд повинен встановити факт проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу в період, протягом якого було придбано спірне майно. Під час укладення однією з осіб, що проживали сім'єю, стосовно спільного майна договору, який потребує нотаріального посвідчення або державної реєстрації, згода іншого не вимагається.

При зареєстрованому шлюбі така згода не тільки вимагається, але й має бути належним чином оформлена (нотаріально засвідчена);

2) за необхідності поділу майна, нажитого під час проживання однією сім'єю без шлюбу, та недосягнення згоди шляхом укладення нотаріально посвідченого договору, необхідно звернутися до суду з позовом про визнання факту проживання однією сім'єю, визнання майна спільною сумісною власністю/визнання права власності на 1/2 частину цього майна та поділ такого майна/визначення частки у спільній сумісній власності/стягнення грошової компенсації за частку у спільному майні.

У позові необхідно довести, що особи у певний проміжок часу проживали однією сім'єю й набули в цей час майно, яке вони бажають поділити. Доказами проживання однією сім'єю можуть бути: довідки ЖЕО, реєстраційний запис у паспорті, показання свідків, які можуть підтвердити факт спільного проживання, листування й інше. Матеріальну підтримку можна доводити документами (спільна сплата рахунків, оформлення кредиту тощо).

Так, рішенням Заліщицького районного суду від 31 грудня 2013 року задоволено позов Висоцької Л. Д. до Висоцького М. С. про визнання права власності на 1/2 частину квартири як об'єкта спільної сумісної власності подружжя. Суд виходив з того, що спірна квартира набута сторонами під час перебування сторін у фактичних шлюбних відносинах відповідно до ст. 74 СК України.

Однак, колегія суддів не погодилась з таким висновком і 20.02.2014 року ухвалила нове рішення, яким скасувала рішення місцевого суду і відмовила позивачці у задоволенні позовних вимог про поділ квартири.

При цьому колегія виходила з того, що ст. 74 СК України, на яку послались позивачка та суд, набула чинності з 2004 року, а спірна квартира придбана у 1992 році. Таким чином, правовідносини, які виникли між сторонами повинні регулюватись нормами закону, який діяв на той час, а саме Законом України «Про власність», за змістом якого майно, придбане внаслідок спільної праці членів сім'ї є їх спільною сумісною власністю, якщо інше не встановлене письмовою угодою між ними;

3) проживання однією сім'єю жінки й чоловіка без шлюбу не є підставою для виникнення у них права на спадкування за законом у першу чергу (п. 21 постанови Пленуму ВСУ №7 від 30.09.2008 «Про судову практику у справах про спадкування»). Тобто, один із подружжя визнається спадкоємцем за законом, лише якщо він перебував у зареєстрованому шлюбі з померлою особою, причому правове значення тут має факт перебування в зареєстрованому шлюбі, а не наявність фактичних шлюбних відносин. Особу, яка проживала з померлим однією сім'єю, законодавцем віднесено аж до четвертої черги спадкоємців за законом. До того ж, щоб потрапити до четвертої черги спадкування, обов'язковим є ще й проживання зі спадкодавцем сім'єю не менше п'яти років до часу відкриття спадщини.

Згідно з ч. 2 ст. 1259 ЦК України фізична особа, яка є спадкоємцем за законом наступних черг, може за рішенням суду одержати право на спадкування разом із спадкоємцями тієї черги, яка має право на спадкування, за умови, що вона протягом тривалого часу опікувалася, матеріально забезпечувала, надавала іншу допомогу спадкодавцеві, який через похилий вік, тяжку хворобу або каліцтво був у безпорадному стані. Таким чином, за наявності обставин, вказаних у ст. 1259 ЦК України, чоловік (жінка), що проживали спільно зі спадкодавцем однією сім'єю, можуть отримати право на спадкування разом з спадкоємцями попередніх черг. Спир про таке право вирішуватиметься в судовому порядку.

Висновки. Незважаючи на те, що законодавець ввів у СК України категорію осіб, які проживають однією сім'єю але не перебувають у шлюбі між собою («фактичні шлюбні відносини»), в певних передбачених законом випадках прирівнює її до категорії «шлюбу», однак, на практиці помітна перевага, все таки зареєстрованих шлюбних відносин.

Щодо фактичних шлюбних відносин, то всі дії, що будуть вчинятися особами, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі між собою щодо набуття спільного майна повинні бути належним чином оформлені, для того, щоб в подальшому спростити процедуру поділу спільного майна визначених категорій осіб.

1. *Family Code of Ukraine: Scientific and Practical Commentary / Ed. I.V. Zhilinkova. X.: Xylon, 2008. 855 p.*
2. *Romovska Z. V. Family Code of Ukraine: Scientific and practical commentary. K., 2006. P. 68-69.*
3. *Tsyganenko G. P. The etymological dictionary of the Russian language. K., 1989. P. 374.*
4. *Kharkiv civilian school: Anthology of family law: monograph / under the general. ed. prof. I.V. Spasibo-Fateeva. Kharkov: Right. 2013. 240 p.*

Лаптева М. І. Шлюб та фактичні шлюбні відносини (спільні та відмінні риси)

З прийняттям Сімейного кодексу України, особи (жінка та чоловік), які бажають створити сім'ю, мають право на: 1) шлюб, і 2) фактичні шлюбні відносини.

Особи, які проживають однією сім'єю, але не перебувають у шлюбі між собою не вважаються подружжям, однак на визначених осіб закон покладає взаємні майнові права та обов'язки. Щодо немайнових прав та обов'язків, то слід зазначити, що закон звільняє зазначених осіб від обов'язкового здійснення суб'єктивних прав та виконання суб'єктивних обов'язків, які можуть виникати відносно один одного. На перший погляд, шлюб та фактичні відносини дуже схожі, і навіть в суспільстві можна почути від молоді розмови, що взагалі не потрібно укладати шлюб, можна проживати разом без реєстрації і при цьому вважатися, як подружжя з взаємними правами і обов'язками.

У статті доведено, що не зважаючи на те, що законодавець ввів у Сімейний кодекс України категорію осіб, які проживають однією сім'єю але не перебувають у шлюбі між собою («фактичні шлюбні відносини»), в певних передбачених законом випадках прирівнює її до категорії «шлюбу», однак, на практиці помітна перевага, все таки зареєстрованих шлюбних відносин.

Щодо фактичних шлюбних відносин, то всі дії, що будуть вчинятися особами, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі між собою щодо набуття спільного майна повинні бути належним чином оформлені, для того, щоб в подальшому зпростити процедуру поділу спільного майна визначених категорій осіб.

Ключові слова: шлюб, фактичні шлюбні відносини, права, обов'язки, спільна власність, приватна власність.

Lapteva M. I. Marriage and actual marriage relations (common and distinctive features)

With the adoption of the Family Code of Ukraine, persons (women and men) who wish to establish a family have the right to: 1) marriage, and 2) actual marriage relations.

Individuals living with one family, but not married to each other, are not considered spouses, however, in certain persons, the law imposes mutual property rights and obligations. Regarding non-property rights and obligations, it should be noted that

the law exempts the said persons from the mandatory exercise of subjective rights and the exercise of subjective obligations that may arise in relation to one another. At first glance, marriage and actual relationships are very similar, and even in a society you can hear from young people that they do not have to marry at all, you can live together without registration and at the same time be considered as a marriage with mutual rights and responsibilities.

The article shows that despite the fact that the legislator has introduced into the Family Code of Ukraine the category of persons living with one family but not married to each other («actual marriage relations»), in certain cases provided for by law, equates it to the category «Marriage», however, in practice has a significant advantage, nevertheless registered marriage relations.

With regard to actual marriage relations, all actions that will be committed by persons who are living together, but not married to each other in relation to the acquisition of joint property, must be duly executed in order to further simplify the procedure for the division of joint property of certain categories of persons.

Keywords: marriage, actual marriage relations, rights, responsibilities, common property, private property.